

legalább a saját nyelvén, a mostanihoz hasonlóan szerencsés esetben egy egészen közeli, jelen idejű változatban szólal meg, míg az olaszoknak meg kell küzdeniük a nyelvi távolsággal is. Mert hiába Dantéból, Petrarcából és Boccaccióból vonták ki a köznyelv esszenciáját hajdanán, az a változat mára nagyon messzire került, sőt, néhány válogatott irodalmáron (az irodalmár válogatotton) és a nyelvet könyvből tanuló külföldieken kívül csak igen kevesen használták valaha is e steril változatot. (Hogy a szituációt tovább komplikáljuk, a vidéki toszkánok, akik lokális nyelve a legtöbbet megőrizte a hétszáz évvel ezelőtti firenzei nyelvből, viszont ma is remekül képesek megérteni Dante szavait – a jelentésváltozásokról természetesen ezúttal is hosszan lehetne értekezni.)

Sok szó esett összevetésekről, viszonyításokról, kontextusokról, s talán viszonylag kevés a konkrét szövegről – a kötet azonban nem „csak” Dante *Isteni Színjátékát* mutatja föl, hanem egy igen tanulságos példázatot arról, mit tudunk ma kezdeni a fordítással, mit jelent számunka ma a fordítás helyzete, hogyan lehet azt gyakorolni. Mindezen túl a múlthoz – nem csak a más kultúrákéhoz, hanem a sajátunkéhoz – fűződő viszonyunkon is eltöprenghetünk kicsit amellett, hogy kaptunk egy *Színjátékot*, amely végre igazán izgalmas *olvasmányként* mutatja meg magát. (*Magvető*)

PUSKÁS ISTVÁN

A továbblépés záloga

TÉRÉRZÉKELÉSEK – TÉRÉRTELMEZÉSEK, SZERK. ÁDÁM ANIKÓ, RADVÁNSZKY ANIKÓ

Mindenekelőtt engedve a nyelv ösztönös áramlásának, az elismerés hangjai szólalnak meg a *Térérzékelések – térértelmezések* című könyv olvasása után, hiszen a huszonhat cikket egybeterelő tanulmánykötet országok és kultúrák, életkorok és korszakok, intézmények, kutatócsoportok, szellemi orientációk közt hidat verve rendkívül nagy teret jár be. E szempontból sajnálatos is, hogy nincs benne feltüntetve affiliáció, mely azonnal imponálóná tenné, hogy már csak földrajzi értelemben is milyen sokféle tájékról és léthelyzetből, milyen különböző tértapasztalatból érkeztek a szerzők. E diverzitás jól illeszkedik, sőt szükségyszerűvé válik a kötet bevezetőjében megfogalmazott, ugyancsak nagy ívű programhoz: a 20. századi térhoitika elméleti elgondolásainak hajtóerejét bemutató interpretációk első magyar nyelvű gyűjteményét tarthatja kezében az olvasó.

Mint „első” kötet, a legtermészetesebb, sőt nélkülözhetetlen módon olykor elfogult saját létjogosultsága iránt, az előszóban ezért is szerepelhet olyan részrehajló megállapítás, miszerint a tér sokáig „mostohán kezelt” (9.) ismeretelméleti kategória volt – ezt a kijelentést a szerkesztők a későbbiek során maguk is optimalizálják. A térbeli fordulat (spatial turn) azért a 60-as, 70-es években következett be, mert az urbánus terek dominanciája, a túlnépesedés, a dübörgő technika stb. nyomán *ekkor* válhatott indokolttá, hogy a gondolkodás „birtokba vegye” a rizómaszerű, hálózati, vagyis mellérendelő struktúrájú „tér” fogalmát, amint ezt végül a bevezető is exponálja: „a történelmi, társadalmi és főképp a radikális technikai változá-

sok hatására a tér egyértelműen bekebelezte az időt” (10.). A térfogalom e legitimálása során egyébként elő-előfordul az idézett mondatban is fellelhető, kissé túlzó dichotómia felállítására tér és idő között. Ha bizonyos jelenségek leírásakor alkalmasabb is a „tér” jelölőrendszerét az idő fölé rendelni, ez nyilvánvalóan nem diszkreditál korábbi megközelítéseket, hanem legfeljebb divergenssé teszi a lehetséges adható válaszokat; amint például a deleuze-i rizóma fogalma intermezzóként is megjelenik, nem csupán egymásmellettségként. A „tér” dominanciája a kötetben azonban a már említett „identitás kimunkálása” érdekében történik, mely egy ellenfogalom használata mellett könnyebben artikulálható.

A könyv tehát a fél évszázaddal ezelőtt zajló térbeli fordulat teoretikus jelentőségének első magyar nyelvű *alkalmazását* tűzte ki céljául, a tanulmányok szorosabb ismertetése előtt érdemes azonban egyfajta historiográfiai dilemmát érinteni, mely a magyar (irodalom)tudomány állandó megkésettségénél, az örökké tartó „bepótlások” tárgyánál időz. Érthető, ha a *Térérzékelések – térértelmezések* „interpretációkat felvonultató” (9.) célkitűzésénél fogva tudománytörténeti kérdéseket mellőz, épp ezért egy recenzió végezheti el a „mindaddig magyar nyelven nem látott napvilágot” (9.) kijelentés ez irányú reflexióját.

Az elmúlt évtizedekben lejzajló művészeti és elméleti átrendeződések nyomán milyen fénytörésben jelenhet meg egy (ebből a szempontból) „felzárkózó” tanulmánykötet vagy egyáltalán a térpoétika, melynek például 1957-es (!) alapművét, Gaston Bachelard-tól *A tér poétikáját* (*La poétique de l'espace*) 2011-ben fordították magyarra, így csupán az elmúlt években válhatott szerves részévé a hazai gondolkodásnak?

A gyűjtemény egyes tanulmányainak igen gyakori hívómondata Foucault hatvanas években tett kijelentése: „korunk talán inkább a tér korszaka lehet”, mely a „tér” ontológiai vetületének absztrakt, elméleti megragadását irányozza. E tapogatózó definíció óta azonban a „kézzelfogható” társadalmi és politikai tér egyre nagyobb helyet követel (és kap) mind a primer, mind a szekundér irodalmakban, így a kortárs magyar írásokban is. Az „irodalmat ábrázoló szövegirodalom” mellett/ellen fellépő „realistább, cselekményközpontúbb, politikusabb irodalom” „a valóság feltárásának feladatáról, az elbeszélés újjáavatásáról és politikumáról” vall (Takáts József, *Távoli tükör*, Jelenkor, 2015/7–8, 828.), míg a közéleti költészet (*Édes házam. Kortárs közéleti versek*, Magvető, 2012) vagy akár a „demokratikus beszédmódként” értelmezhető és olykor „konkrét politikai téttel bíró” slam poetry tényrésésének ugyancsak hasonló az üzenete: „hozzá akar férni a valósághoz” (Selyem Zsuzsa, *Mindenki? Valaki?*, Revizor, 2014. 10. 14.). A hangsúlyok áthelyeződése a hatvanas évek óta jóval kiélezettebb és láthatóbb globális elmozdulásoknak „köszönhető”. Ide érhető élőhelyünk eszeveszett kizsákmányolása; régiók megszűn(tet)ése (természeti és kulturális értelemben is); a hatalmi diskurzusokban eltérített nyelv; egy fenyegető, akár valós háború, a kibernetikus tér miatt érzett fokozódó otthontalanság vagy épp a föld népességének növekedése folytán észlelt térvész.

Ha korunk – bizonyos szempontból – továbbra is a tér korszaka, mindenképp más értelemben az tehát, mint a hatvanas évek környékén. Itt pedig nem lehet elvéteni az alábbi kérdést: a globalizmus és spektákulum társadalmának jelenkori, fokozott krízise és az erre reagáló nemzetközi irodalom, irodalomtudomány mozgásiránya felől mennyire aktuális a *Térérzékelések – térértelmezés* mondanivalója? A

könyv gyűjteményes jellege folytán e nyugtalanító kérdésre a cikkek szoros olvasása után nyerhető válasz, hiszen ha az előszó (mely mint metatextus természetesen hangsúlyos eleme a kötetegésznek) mellőz is reflektálni a fél évszázados téridő-résre, az egyes szövegek az olvasót valódi, időtlen dialógusra hívhatják.

A tanulmánygyűjtemény már említett multiplicitása mellett, vagy talán éppen annak következtében meglepően egyenletes színvonalú cikkeket sorjáztat, amely ilyen sok és különböző szöveg együttállásakor már önmagában is figyelemre méltó, és kétségkívül a szerkesztők elkötelezettségének, a kötethez kapcsolódó konferencia igényes (utó)munkájának köszönhető. Az írások legtöbbször izgalmas perspektívából, befogadható nyelven szólalnak meg, mentesek például a tudományos közlésekre sokszor ránehézkedő, kényszerolvasókat teremtő szakzsargonról, mindez pedig a már itthon is mindegyre tapasztalható „publish or perish” elvárásrendszerében ugyancsak kiemelendő.

A kutatócsoport a kötet elején természetesen igyekszik teoretikus felkészültségét bizonyítani. Radvánszky Anikó dekonstrukció-olvasata (*A dekonstrukció eredetei és terei*) e diskurzus „tér”-vonatkozásait hangsúlyozza, amit Platón *Timaios*-ának khóra-fogalmával tesz plasztikusabbá. Ennek „eredet nélküli eredete”, illetve közvetítő szerepe a platóni ideák és a megtestesült empirikus világ közt az oppozíciók rendjét felborító ősi mozgás, dinamikus intervallum, a derridai nyom egyik konstitúciója lehet. Hasonló tényomatékosításra törekszik Visy Beatrix tanulmánya (*A fénykép tere – ekphraszisz, nézőpont, határátlépés*), mely villanásszerűen válogatva a fotó elméleti reflexióiból, fénykép és (irodalmi) tér lehetséges kapcsolódásairól, transzmediális jelenségeiről igyekszik új benyomásokat kelteni a főként temporalitásra fókuszáló fotóelmélet mellett/ellenében. A könyv üdítő hatású cikkei az interdiszciplinaritás jegyében előforduló képzőművészeti írások, ezen belül külön említést érdemel Házás Nikoletta elemzése (*Személyesség a nyilvánosság tereiben. Portré és tekintet JR utcai művészetében*), mely a fiatal francia utcai művész szegénynegyedekben készült street art munkái és azok provokatív kérdése („vane a művészetnek társadalmi feladata?” 57.) nyomán meggyőzően irányítja az olvasó/néző figyelmét az altruizmus művészete, az ars amatoria felé.

A *Térrészékelések – tértelmezések* másik innovatív kísérlete a klasszikus világ- vagy magyar irodalmi művek térpoétikus megközelítése. E tanulmányok ugyan nem jelzik azt a sarkalatos különbséget, mely például a térbeli fordulattal egyidős nouveau roman narratív szinten működő szövegterei, valamint az ennél alapvetően allegorikusabb vagy szimbolikusabb, sokszor inkább geográfiai értelemben konstituálódó klasszikus műalkotások térszerkezetei közt fennáll, azonban ez utóbbi, „tematikus” térpoétika mégis meglepően termékeny, új szempontokkal szolgál. Catriona Seth *Térbeli érzékelés Germaine de Staël Corinne, avagy Itália című művében* elemzése például következetesen végigvitt, szellemdús érvrendszert működtet, a történet tereinek vizsgálata pedig végül metaforikus jelentéshez vezet: a „regény az elveszett középpontról szól, arról, hogy a francia forradalom után milyen válasz született az európai viszonyítási pontok eltűnésére” (110.). Plugor Magor tanulmányának (*A párizsi Notre-Dame, a térbeli fordulat regénye*) térszempontú műelemzése ugyancsak távolabbra mutató, építés- és eszmetörténeti paradigmaváltásra világít rá: Gutenberg galaxisa, „a betű diadala megváltoztatta az addigi kö-

rülményeket, illetve könyvlapokra terítette a korábbi fáradtságos és reális térélményt” (126.), Hugo ezért hozta létre „a gótikus könyv”, a katedrális védőbeszédét regényében.

A tér effajta szempontrendszerre természetesen életképes a kötet *Magyar tájak* szakaszában is. Thímár Attila *Az alföld téranalízise (Petőfi nagytársai. Képi szerkezetek Az alföld című versben)* során szintén korszakváltó, sőt máig ható fordulatra világít rá: a klasszicizmus és a romantika tájbrázolásának verifikálható látvány- és hangulatteremtése után Petőfi egy képzeletbeli vizualizáción, vagyis fikcionálási aktuson alapuló, az emlékezet csapongó tér tapasztalatát vagy korabeli metszeteket is integráló tájvers-típust hoz létre. Márton Kinga hasonlóan tanulságos *A rajongók regényelemzése („Idegenek vagyunk sajátunkban”). A tér Kemény Zsigmond A rajongók című művében)* térmotívum-vizsgálatokat végez: arra kíváncsi, hogy a szűzsé helyei miként derítenek fényt a szereplők „ontológiai hajléktalanságára”, hazatalálására, (a)morális jellemére, jellemváltozására vagy önismeretük fokára. Ehhez hasonló topikus interpretációra adnak lehetőséget a 20. század eleji tér tapasztalatok is, Papp Ágnes Klára elemzésében például (*Karácsony Benő és a kisváros poétikája. Karácsony Benő: Nyári délután a régi Fehérvárt*) a kisvárost avatja marginális életérzések, periférikus szubjektum-típusok metaforikus terepévé. Tanulmányában forradalmian egészíti ki a századforduló metropolisz-toposzt: a kisváros kisemberében „éppúgy a modernség sajátos világtapasztalatának egyik oldala mutatkozik meg [...], mint a kószálóban [flâneur]” (192.).

A tanulmánykötet érthető módon élénkebb párbeszédet tud folytatni a kortárs hazai vagy a közelmúlt magyar műveinek szövegvilágával, mint az egykorú francia szépirodalommal, de néhányat ez utóbbiból is helyzetbe hoz. Ebből kiemelkedik Gyimesi Tímea írása (*„Más terek hangjait ballatni”. Fantomok terei – téri fantomok Marie Darrieussecq prózájában*), ahol Darrieussecq prózájában a test alakzata mellett (mely ahhoz járulhat hozzá, „hogy egymásba érjen érzéki megismerés és gondolkodás” 140.) a határátlépéseket tartja fontos tartománynak, mely új nyelvi tereket teremt, az emberi lét korlátait firtatja, közterek dekonstrukcióját végzi, vagy épp deterritorizálja a politikai értelemben vett tájakat.

A tanulmánykötet már többször tetten ért variabilitásának további kulcsmozzanata, hogy a jelenkori magyar irodalom művei közül a határon túli irodalom egészen eltérő geokulturális tapasztalatáról is számot ad. Faragó Kornélia tanulmánya (*Horizontmozgások a térszempontról értelmezésben. A geokulturális narratológiák részleges érvényvesztéséről*) naprakész tematikája és felkészültsége folytán a könyv egyik legnagyobb erejű cikke. A kilencvenes évek posztjugoszláv prózájára főként „archiváló poétikai elgondolások” (175.) voltak jellemzők, melyre az összeomlás után „az identitás drasztikus hirtelenségű szétzilálódása ellen” (174.) volt szükség. Ez az exjugoszláv geokulturális identitás azonban eltűnőben van, egyre kevésbé számíthat „adekvát olvasóra”, helyét pedig egy transznacionális tér veszi át (melybe egyre kevésbé tartozik bele „a más nemzeti azonosságú Másik” 176.), ez pedig természetesen módosítja a térségi narratívákat is. Az új elbeszéléstípus „a fogyasztói demonstrációk globális jelentésű terepének számít” (180.), és tudatosan kerüli a múltidéző hangot, így sajátos „nem-hely diskurzusok”, távozásnarratívák, „arctalan, geokulturálisan azonosíthatatlan tériességek” (181.) kifejezőjévé válik. Ha Bá-

nyai Éva szövege (*Városterék, térképzetek*) szempontrendszerében és hivatkozásai-
ban talán túlzóan is támaszkodik Faragó Kornélia kutatásaira, témáját, következte-
téseit tekintve mindenképp revelatív érvényűek a Kolozsvárt „megképző” regé-
nyekkel kapcsolatos elemzések. E város tere alapjában véve izgalmas ellentétektől
feszül: Erdély központjaként centrális szerepe van, Budapesthez, Bécshez képest
azonban periférián helyezkedik el, miközben e köztes kulturális, vallási, nyelvi
konglomerátum egyfajta „elhallgatott tér” is, így a várost tematizáló többdimenziós
regények jól kiaknázható szempontrendszereket kínálnak az értelmező számára.

A közelmúlt magyar szépirodalmát felvonultató írások ugyancsak valós nyomot
hagynak a kötetben. Tóta Péter Benedek például (*Pilinszky János Ashfordban Si-
mone Weílnél József Attilával*) Pilinszky két rövidverse révén világít rá arra, hogy
éppen hiányalakzatok teremthetik meg a művet és benne a határtalan végtelensé-
get, Gunda-Szabó Dóra cikke (*Pályákon. A pályák, futópályák térmotívumának le-
hetséges jelentésrétegei Ottlik Géza műveiben*) pedig Ottlik prózájában hívja fel a fi-
gyelmet a sport és sportpálya kiemelt térkategóriájának ezúttal nem tematikus, ha-
nem poétikai, metanyelvi jelentésrétegeire.

A térpoétika használhatóságát legautentikusabb módon a kortárs műelemzések
rajzolják fel a kötet végén. Németh Tamás húsbavágó gondolatmenete például
(*Szakralitás és ironia. Kertész Imre: A nyomkereső*) Kertész kevésbé kanonikus
szövegében mutat rá, hogy optikai csapdák nyomán hogyan válhat egy emlékező-
hely amnéziás helyé, Velkey György László pedig (*Idegen tér és figurális nyelv
Krasznahorkai László prózájában*) Krasznahorkai prózájának narratív térszerkeze-
tei alapján korszakolja az életművet, vagyis azt, hogy Krasznahorkai írásaiban a
megszakítottság alakzatai hogyan változnak „lakható” irodalmi szöveggé. Szintén
kortárs művet tematizáló, kiemelkedő tanulmány továbbá Földes Györgyi *Fogság*-
elemzése (*A másik utazása. Spiró György: Fogság*). E „roppant” szövegvilágban és
szakirodalmában könnyedén, éles elmével tájékozódó interpretáció megállapítása sze-
rint az alapvetően hagyományos eszközökkel működtetett regény térbeli megközelíté-
se olyan „dekonstrukciós” elméleteket is feltárhat benne, mint a deleuze-i nomadoló-
gia „minden centralizáló hierarchiát tagadó” létállapota, gondolkodásmódja (299.).

Ha a kötet hívószava, „a tér” a könyv elején talán idejétmúlt fogalomként jelent-
kezik is, az olvasás során sokféleképp megtapasztalható terek végül immanens
módon kitágítják a hatvanas évekből hivatkozott fogalmat. A könyvben egy-egy
gondolatmenet erejéig reflektálttá válnak a jelenkori elmozdulások is, és bár ez
nem vezet az ismeretelméleti kategória szükségszerűnek tűnő újradefiniálásához, e
terminus használata lehetőséget teremt arra, hogy egyáltalán „szóba kerülhessen”
a hazai nyelvhasználatban. A tanulmánygyűjtemény ebből a perspektívából egyfaj-
ta előszóként értelmezhető, melynek múltidéző felütése a jövőben a jelen felé ori-
entálható. És éppen e prologus jellege folytán tűnik elengedhetetlennek: előterek
nélkül ugyanis nem léphetnénk be a hívogató élettérbe. A továbblépést pedig a
kötet hátlapján olvasható fülszöveg garantálja: e könyvsorozat nyitó darabja egy
hosszú távú szakmai tervbe illeszkedik, mely így avathatja a kötetegészt további
kutatások előlapjává. (*Kijárat*)